

АРІФХОДЖАСВА Т. Б.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національної безпеки
(Інститут безпеки ПрАТ «Вищий
навчальний заклад «Міжрегіональна
Академія управління персоналом»)
ORCID ID: 0000-0002-1827-1699

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.92>

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕДІАЦІЇ, В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню медіації як невід’ємного інструменту реформування судової системи України з акцентом на її організаційно-правових аспектах. Підкреслюється важливість запровадження альтернативних механізмів вирішення спорів, зокрема в адміністративному судочинстві, для вирішення проблеми зростаючого навантаження та неефективності існуючої судової системи. Дослідження підкреслює, що медіація може значно зменшити тиск на суди, забезпечити швидке вирішення спорів та сприяти підвищенню довіри громадськості до правових інституцій. Історичний контекст та міжнародна практика підкреслюють актуальність цього підходу, демонструючи його доведений успіх у налагодженні співпраці та зменшенні конфліктів між громадянами та органами державної влади. Наголошено на унікальних викликах, з якими стикається українська адміністративна судова система, сформована радянською спадщиною, що часто перешкоджає справжньому дотриманню принципів правосуддя та захисту прав громадян. Це включає в себе надмірно авторитарну систему, яка обмежує права громадян на користь державних інтересів, що зумовлює необхідність альтернативних рішень, таких як медіація. Детально розглянуто, як медіація, що характеризується добровільною участю, конфіденційністю та неупередженістю, може адаптуватися до особливостей адміністративних процесів в Україні, спираючись на позитивні приклади таких країн, як Нідерланди та Німеччина, де медіація сприяла зміцненню суспільної довіри та підвищенню правової ефективності. Зазначено, що для успішної інтеграції медіації в адміністративну судову систему України необхідна міцна правова база та підготовка кваліфікованих медіаторів, здатних вирішувати складні публічно-правові спори. Крім того, вона закликає до освітніх ініціатив та структурованих механізмів контролю якості, щоб забезпечити відповідність медіації високим стандартам справедливості та ефективності. Переймаючи найкращі світові практики та адаптуючи їх до місцевих судових реалій, Україна може створити більш ефективний, доступний та орієнтований на громадян судовий процес.

Окремої уваги заслуговує аналіз правових та організаційних бар’єрів, що перешкоджають впровадженню медіації в адміністративному судочинстві України. На відміну від багатьох країн ЄС, які мають розвинену законодавчу базу для медіації, в Україні все ще бракує комплексних норм, які б дозволяли адміністративним органам ініціювати медіацію. У дослідженні розглядається потенціал для законодавчих реформ, посилюючись на міжнародні норми, такі як рекомендації Європейської Комісії та Типовий закон ЮНСІТРАЛ, які виступають за розробку гнучких процедур вирішення спорів, придатних для публічно-правових конфліктів.

Ключові слова: медіація, адміністративне судочинство, альтернативне вирішення спорів, правова реформа, міжнародний досвід, публічно-правові спори, правосуддя, реформи системи правосуддя.

Arifkhodzhaieva T. B. Prospects for the use of mediation in the context of justice system reform in Ukraine: organisational and legal aspect

The article is devoted to the study of mediation as an integral tool for reforming the judicial system of Ukraine with a focus on its organisational and legal aspects. The author emphasises the importance of introducing alternative dispute resolution mechanisms, in particular in administrative proceedings, to address the growing workload and inefficiency of the existing judicial system. The study emphasises that mediation can significantly reduce the pressure on the courts, ensure prompt resolution of disputes and contribute to increasing public trust in legal institutions. The historical context and international practice underscore the relevance of this approach, demonstrating its proven success in establishing cooperation and reducing conflicts between citizens and public authorities. The article highlights the unique challenges faced by the Ukrainian administrative judicial system, shaped by the Soviet legacy, which often hinders the true observance of the principles of justice and protection of citizens' rights. This includes an overly authoritarian system that restricts the rights of citizens in favour of state interests, necessitating alternative solutions such as mediation. The article examines in detail how mediation, characterised by voluntary participation, confidentiality and impartiality, can be adapted to the specifics of administrative processes in Ukraine, drawing on positive examples from countries such as the Netherlands and Germany, where mediation has contributed to strengthening public trust and increasing legal efficiency. The author notes that successful integration of mediation into the administrative judicial system of Ukraine requires a strong legal framework and training of qualified mediators capable of resolving complex public law disputes. In addition, it calls for educational initiatives and structured quality control mechanisms to ensure that mediation meets high standards of fairness and efficiency. By adopting international best practices and adapting them to local judicial realities, Ukraine can create a more efficient, accessible and citizen-oriented judicial process. Special attention should be paid to the analysis of legal and organisational barriers to the introduction of mediation in administrative proceedings in Ukraine. Unlike many EU countries that have a developed legal framework for mediation, Ukraine still lacks comprehensive rules that would allow administrative authorities to initiate mediation. The study examines the potential for legislative reforms, referring to international norms, such as the European Commission's recommendations and the UNCITRAL Model Law, which advocate the development of flexible dispute resolution procedures suitable for public law conflicts.

Key words: *mediation, administrative proceedings, alternative dispute resolution, legal reform, international experience, public law disputes, justice, justice system reforms.*

Обґрунтування актуальності обраної теми. Важливість питання застосування медіації в адміністративному судочинстві України зумовлена потребою в нових ефективних механізмах вирішення спорів між громадянами та органами публічної влади, які часто мають публічно-правовий характер і регулюються нормами адміністративного права. В умовах постійного зростання кількості адміністративних справ, що надходять до судів, необхідність альтернативних процедур стає все більш очевидною, оскільки вони дозволяють знизити навантаження на судову систему, забезпечити швидке й менш конфліктне вирішення справ, а також підвищити рівень задоволеності громадян від результатів розгляду їхніх спорів. Незважаючи на те, що в адміністративному судочинстві в Україні медіація є відносно новим і недостатньо розвинутим інститутом, міжнародний досвід свідчить про її високу ефективність у врегулюванні конфліктів між громадянами та державними структурами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації на цю тему підкреслюють зростаючу актуальність медіації як альтернативного методу вирішення спорів в адміністративному судочинстві України. Дослідження авторів (Турлай О., Водоп'ян Т. В., Кисельова Т., Розман Ю. В.) підкреслюють необхідність реформ, спрямованих на інтеграцію медіації для підвищення ефективності, зменшення навантаження на суди та підвищення довіри громадськості до судової системи. Міжнародний досвід, особливо з Європейського Союзу, демонструє, що медіація сприяє менш змагальному та більш кооперативному підходу до вирішення спорів.

Метою статті є дослідження перспектив використання медіації, в контексті реформи системи правосуддя в Україні з точки зору організаційного та адміністративно-правового забезпечення.

Основний зміст дослідження. Перспективи застосування медіації в адміністративному судочинстві України відкривають нові можливості для вдосконалення системи правосуддя, яка вже тривалий час потребує фундаментальних реформ. Багаторічна історія судової системи України, успадкована від радянської адміністративно-командної моделі, продовжує створювати труднощі для реалізації правосуддя в повній відповідності до принципів захисту прав і свобод громадян. Система, побудована на авторитарних засадах, значною мірою залишає особу в становищі залежності від інтересів держави, де права та свободи часто стають заручниками політичних або владних потреб. Ця проблема, яка зберігається до сьогодні, стала основною передумовою для пошуку нових підходів у судочинстві, зокрема, запровадження медіації як альтернативного способу вирішення спорів. Як свідчить міжнародний досвід, роль судової системи як гаранта демократичних прав громадян напряму залежить від її спроможності адаптуватися до змін і впроваджувати інноваційні інструменти, які підвищують ефективність процесу правосуддя і задовольняють потреби суспільства.

Медіація, як альтернативний метод вирішення спорів, вже давно застосовується в країнах Європейського Союзу, а також у США, Канаді, Австралії та багатьох інших державах, де вона зарекомендувала себе як ефективний інструмент зниження конфліктності та підвищення ефективності судової системи. Сутність медіації полягає у добровільності, конфіденційності та неупередженості процесу, де нейтральний медіатор сприяє сторонам у знаходженні взаємоприйняттого рішення, що враховує їхні інтереси [1]. У контексті адміністративного судочинства в Україні, медіація може стати важливим інструментом для врегулювання спорів, що виникають між громадянами та органами влади [2]. Як зазначають численні дослідники, включення медіації в адміністративний процес дозволяє не тільки знизити навантаження на суди, але й підвищити рівень довіри громадян до судової системи, оскільки сприяє прозорості та справедливості процесу. Досвід таких країн, як Нідерланди, Німеччина та Великобританія, свідчить про те, що медіація у адміністративних справах значно покращує взаємодію між громадянами та державними органами, що позитивно впливає на рівень правової культури та громадянської свідомості.

Адміністративне судочинство, згідно з КАСУ (Кодекс адміністративного судочинства України), включає розгляд справ, де хоча б одна сторона виконує публічно-владні функції або надає адміністративні послуги. Це надає таким спорам особливого публічно-правового статусу, що формує специфічні вимоги до процедур їх розгляду. Зокрема, згідно зі ст. 19 Конституції України, органи державної влади та місцевого самоврядування повинні діяти виключно на підставі законів, що обмежує можливості державних структур ініціювати медіацію [3]. Проте, як зазначено в Рекомендації Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи, альтернативні процедури, включно з медіацією, можуть бути застосовані для вирішення спорів між адміністративними органами та приватними особами, що підкреслює можливість і потенціал медіації навіть в умовах адміністративного судочинства [4].

Міжнародний досвід демонструє численні приклади успішного застосування медіації в адміністративному судочинстві. У країнах Європейського Союзу, зокрема Нідерландах та Німеччині, медіація активно використовується для розв'язання адміністративних спорів, що дозволяє зменшити навантаження на судову систему і сприяє збереженню позитивних

відносин між громадянами та державою. У цих країнах впроваджено чіткі процедури та регулювання медіації, що надає сторонам можливість скористатися цим методом без порушення правової стабільності та передбачуваності адміністративного процесу [5]. Зокрема, практика показує, що медіація є ефективною в питаннях місцевого самоврядування, оподаткування, надання адміністративних послуг та захисту прав людини, де громадяни можуть висловити свої побажання й потреби, а державні органи мають можливість адаптувати свої рішення відповідно до громадських інтересів.

Історія становлення медіації як альтернативного способу вирішення спорів бере початок у США, де в 70–80-х роках ХХ століття Гарвардська школа започаткувала основи цього підходу в правозастосуванні. На Паундській конференції 1976 року, де обговорювалися питання невдоволення населення США діяльністю судової системи, було висунуто ідею щодо необхідності альтернативних методів розв'язання конфліктів, включно з медіацією. Ця конференція стала відправною точкою для поширення ADR (alternative dispute resolution) – системи альтернативних способів вирішення спорів, що включає медіацію, арбітраж та інші процеси позасудового вирішення конфліктів. Одним із ключових концептів цього руху стала доповідь професора Френка Сандера про «будинок правосуддя з багатьма дверима», де позови, що надходили до суду, попередньо розглядалися б спеціальними службовцями. Це дозволяло сторонам вибрати такий метод вирішення спору, який би найбільше відповідав їхнім потребам, сприяючи як економії ресурсів, так і підвищенню рівня задоволення сторін від процесу.

Завдяки своєму потенціалу вирішувати конфлікти без формального судового процесу, медіація отримала широке визнання не лише в США, а й у Європі. Рада Європи прийняла низку рекомендацій, спрямованих на розвиток ADR у правових системах держав-членів. Наприклад, Рекомендація № R (81) 7 містила вказівки щодо полегшення доступу до правосуддя [6], тоді як Рекомендація № R (86) 12 закликала до запровадження заходів, що допоможуть уникати надмірного навантаження на судову систему [7]. Важливою була також Рекомендація Rec (2001) 9, яка підтримувала застосування альтернативних процедур у вирішенні спорів між адміністративними органами і приватними особами. Ці документи відображають прагнення європейських держав розробити гнучкі процедури, які можуть бути застосовані в різних сферах права, включно з адміністративним судочинством, де медіація може відігравати важливу роль у підтриманні довіри громадян до правової системи і забезпеченні більшої ефективності правосуддя.

Особливий акцент на розвиток ADR і медіації в Європі зроблено також через «Зелену книгу з альтернативного вирішення спорів у цивільних та комерційних справах», підготовлену Комісією Європейського Співтовариства у Брюсселі в 2002 році. Ця ініціатива ставила за мету узагальнення національних практик медіації та інших форм альтернативного вирішення спорів для вироблення загальних стандартів і підвищення якості надання послуг у цій сфері. Комісія також наголошувала на необхідності формування спільних підходів до ADR у межах єдиного європейського простору. З цієї перспективи, міжнародна медіація, що регулюється Типовим законом «Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру» Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), ухваленим у 2002 році, закладає основи для розвитку транскордонної медіації та застосування єдиних принципів у вирішенні міжнародних конфліктів [8]. Цей закон визначає основні принципи процедури медіації для випадків, коли сторони є резидентами різних країн, сприяючи ефективності й стабільності у вирішенні міждержавних спорів.

Перспективи застосування медіації в адміністративному судочинстві України зважають на необхідність реформування судової системи, яка значною мірою залишається спадщиною радянського періоду. Сучасні українські реформи мають на меті забезпечення більшої відкритості судових процесів, зниження конфліктності у відносинах громадян з органами влади та забезпечення швидшого і доступнішого правосуддя. Однак в Україні залишається низка законодавчих та організаційних бар'єрів для повноцінного впровадження медіації в адміністративне судочинство. Зокрема, на відміну від країн ЄС, де вже існує розвинена

правова база для ADR, в Україні відсутнє законодавче регулювання, яке б надавало можливість адміністративним органам виступати ініціаторами медіації.

Одним із важливих кроків у напрямку вдосконалення медіації та підвищення її ефективності на європейському рівні стало ухвалення Європейського кодексу етики медіаторів 2 липня 2004 року, а також Європейського кодексу поведінки для надавачів послуг з медіації в грудні 2018 року. Ці документи встановлюють високі стандарти для медіаторів, зокрема забезпечують дотримання принципів неупередженості, конфіденційності, професійної компетентності та ефективності. Вони також спрямовані на підвищення якості послуг у сфері медіації, що є важливим для забезпечення довіри сторін до процедури, особливо в умовах, коли медіація розглядається як альтернативний інструмент правосуддя. Дотримання цих стандартів є особливо важливим у випадках, де медіація стосується публічно-правових спорів, як у адміністративному судочинстві, адже забезпечення неупередженості та об'єктивності процесу сприяє зміцненню легітимності як самої процедури, так і рішень, досягнутих за її допомогою.

Для того щоб сприяти активному впровадженню медіації у країнах Європейського Союзу, 21 травня 2008 року було ухвалено Директиву 2008/52/ЄС Європейського парламенту «Щодо окремих аспектів медіації в цивільних і комерційних спорах» [9]. Ця Директива є важливим елементом у розвитку загальноєвропейської нормативної бази для медіації, оскільки забезпечує підтримку та сприяння застосуванню медіації на рівні ЄС, одночасно надаючи рекомендації щодо її імплементації на національному рівні. Основна мета Директиви полягає у створенні однакових умов для застосування медіації у всіх країнах-членах, з метою розширення доступу до правосуддя, прискорення розгляду справ і зменшення навантаження на судову систему. У контексті України цей європейський досвід та нормативні стандарти можуть бути використані як основа для розвитку медіації у національному адміністративному судочинстві, що дозволить підвищити ефективність судової системи і сприяти створенню більш прозорого та доступного правосуддя.

Успішна імплементація медіації в адміністративне судочинство України вимагатиме відповідних змін у законодавстві, що забезпечить належне регулювання процесу і визначить роль медіаторів у розв'язанні адміністративних спорів. Важливим аспектом цього процесу є підготовка та навчання кваліфікованих медіаторів, які зможуть ефективно працювати в адміністративному судочинстві. Це включає розробку спеціальних навчальних програм, підвищення рівня компетентності медіаторів і створення сертифікаційних процедур для забезпечення їхньої професійної відповідності встановленим стандартам. Крім того, необхідно впровадити механізми моніторингу та оцінки якості медіації, щоб гарантувати відповідність її процедури найкращим міжнародним практикам та стандартам.

Варто також зауважити, що запровадження медіації в адміністративному судочинстві України може мати позитивний вплив на загальний рівень правової культури в суспільстві. Залучення громадян до процесу медіації, який дозволяє їм активно брати участь у пошуку рішень і враховує їхні інтереси, сприяє формуванню свідомості відповідальності та довіри до правових процедур. Зокрема, громадяни, які беруть участь у медіаційному процесі, мають змогу глибше зрозуміти свої права та обов'язки, а також усвідомити роль державних органів у врегулюванні конфліктів. Це важливо для формування позитивного іміджу судової системи та зміцнення довіри громадян до державних інституцій.

Впровадження медіації у правову систему України, особливо в сферу адміністративного судочинства, є важливим кроком до формування сучасної, гнучкої та ефективної системи врегулювання спорів. Прийнятий 16 листопада 2021 року Закон України «Про медіацію» визначає загальні положення про медіацію, а також закріплює її правові підстави на рівні Конституції України [10]. Це законодавче закріплення, однак, є лише першим кроком, що потребує подальшого вдосконалення та адаптації для ефективного застосування в адміністративних справах, де наявні специфічні вимоги щодо публічно-правового характеру відносин. Законодавство про медіацію, закріплене у ст. 2 цього Закону, враховує норми міжнародних договорів, ратифікованих Україною, що передбачає можливість використання

медіаційних процедур на основі кращих світових практик. Зважаючи на обмеження та особливості адміністративних відносин, впровадження медіації в адміністративне судочинство потребує врахування міжнародного досвіду, включаючи відповідні директиви та рекомендації Ради Європи.

Медіація в адміністративному судочинстві, з огляду на її специфіку, може бути ефективною в питаннях, які потребують гнучкого підходу та врахування інтересів сторін, зокрема у відносинах між громадянами та органами державної влади. Такі спори часто виникають через дискретні повноваження державних органів і включають, наприклад, питання публічних послуг, оподаткування, реалізації адміністративних актів, у яких сторони прагнуть досягти не лише правового, а й соціального компромісу [11]. У таких випадках застосування медіації сприяє налагодженню конструктивного діалогу між сторонами, мінімізує конфлікти і дозволяє знайти взаємовигідне рішення. Досвід країн Європейського Союзу свідчить, що впровадження медіації в адміністративні спори не лише зменшує навантаження на суди, але й підвищує рівень задоволеності громадян результатами процесу, що є ключовим для підвищення довіри до правової системи.

Впровадження медіації також вимагає нормативного забезпечення прозорості та доступності медіаційних процедур, особливо в адміністративних справах, де важливим є дотримання принципів справедливості, законності та відкритості. Необхідно розробити правові механізми, які б дозволили органам публічної влади офіційно брати участь у медіаційних процедурах та забезпечували б взаємодію між медіатором і державними установами. В умовах правової реформи, що проводиться в Україні, розширення повноважень органів влади у сфері ADR є важливим кроком до забезпечення належного правосуддя. Успішний досвід впровадження медіації в адміністративному судочинстві країн ЄС може стати основою для розробки відповідного законодавства в Україні, що забезпечить правові механізми для залучення державних органів до процесу медіації, тим самим підвищуючи гнучкість і ефективність правової системи.

Таким чином, медіація в адміністративному судочинстві України є перспективним інструментом для вдосконалення процесу правосуддя, зокрема в умовах підвищеного навантаження на суди. Однак, для того, щоб медіація стала ефективним механізмом вирішення адміністративних спорів, необхідно створити відповідну правову базу, яка б забезпечувала її інтеграцію у національну систему правосуддя та відповідала міжнародним стандартам і рекомендаціям. Це включає підготовку кваліфікованих медіаторів, розробку механізмів контролю якості їх роботи, забезпечення прозорості процедур та створення ефективної системи доступу громадян до медіації. Тільки завдяки комплексному підходу, який включає адаптацію найкращих світових практик та врахування специфіки національної правової системи, можна досягти позитивних результатів у застосуванні медіації в адміністративному судочинстві України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Успішне впровадження медіації в адміністративне судочинство вимагає низки структурних змін, включаючи розробку належної нормативної бази, підготовку кваліфікованих медіаторів та забезпечення доступу громадян до інформації про медіацію як альтернативний метод вирішення спорів. Важливим аспектом є також популяризація медіації серед представників судової системи та органів державної влади, оскільки саме їхня підтримка і розуміння переваг медіації можуть стати визначальними у процесі її інтеграції у судову практику. Крім того, застосування медіації потребує зміни суспільного сприйняття ролі судової системи – від інструмента примусу до інституції, що сприяє співробітництву та підтримує баланс між інтересами держави і громадян.

Практичні варіанти застосування медіації в адміністративному судочинстві, вимагають створення спеціалізованих медіаційних центрів, що займатимуться адміністративними спорами. Такі центри можуть функціонувати як незалежні організації, надаючи послуги з медіації на добровільній основі і працюючи під наглядом судової системи.

Окремої уваги дослідників заслуговує питання формування відповідної правової бази, що забезпечить належний рівень правових гарантій для сторін та високу якість послуг

медіаторів. Важливо також узгодити принципи гласності та конфіденційності медіації, створити ефективну систему підготовки медіаторів, які спеціалізуються на адміністративних спорах, та забезпечити належну інфраструктуру для проведення медіаційних процедур.

Список використаних джерел:

1. Турлай О. Історичні аспекти виникнення медіації як форма захисту прав інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4 (32). С. 18–23. URL: <https://arj.wupn.edu.ua/index.php/arj/article/view/1490>.
2. Водоп'ян Т. В. До питання історії розвитку медіації в Україні. *Приватне право і підприємництво*. 2020. № 20. С. 45–48. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2020/20/9.pdf>.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996р. №254к/96-ВР. (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами - приватними особами, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 762 засіданні заступників міністрів 5 вересня 2001 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf
5. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 225–245.
6. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 68 засіданні заступників міністрів 14 травня 1981 року. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>.
7. Рекомендація № R (86) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 399 засіданні заступників міністрів 16 вересня 1986 року. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/06.pdf>.
8. Типовий Закон Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі «Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру», Нью-Йорк, 24 червня 2002 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/219198__219263.
9. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту ТА Ради від 21 травня 2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах». URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>.
10. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
11. Розман Ю. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. ред. кол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін [та ін.]; МОН України, *НУ ОЮА*. Одеса, 2013. Вип. 49. С. 245–256.

